

בחיפוש אחר עבודה סוציאלית מודעת לעוני: ניתוח שיח של תיאורי תפקיד

מיכל קרומר-נבו, עידית וייס-גל וליה לזין

השיח המקצועי בעבודה סוציאלית נחקר רק מעט. מטרתו של מאמר זה היא לבחון מהו המקום שתופס עוני בשיח המקצועי, ובאופן ספציפי בתיאורי התפקיד הרשמיים של עובדים סוציאליים, על רקע המחויבות המקצועית המוצהרת לנושא. במסגרת המחקר נותחו בניתוח כמותי ואיכותני 75 מסמכים הכוללים תיאורי תפקיד של עובדים סוציאליים בישראל. הניתוח בחן אם ובאילו אופנים מופיעה התייחסות לעוני ולמצוקה כלכלית בהגדרת אוכלוסיית מקבלי השירות, בהנחיות לגבי הערכת מצבם, במטרות ההתערבות ובהנחיות לפעולה. ממצאי המחקר מצביעים על שתיקה טקסטואלית בכל הנוגע לעוני ומצוקה כלכלית בתיאורי התפקיד. רק ב-12 מסמכים ניתן היה לזהות התייחסות כלשהי לעוני, ובסך הכול נמצאו 16 התייחסויות כאלו בכל תיאורי התפקיד. ניתוח תת-הנושאים המתקשרים לעוני ומצוקה כלכלית מעיד כי תיאורי התפקיד מייצגים נקודת מבט שמרנית, ומבנים את הפרקטיקה עם אנשים החיים בעוני כפעולה שהיא במהותה אינדיבידואליסטית וא-פוליטית. במסגרת הדיון נבחנים הממצאים בהקשר של השיח המקצועי בעבודה סוציאלית.

מילות מפתח: עוני, ניתוח שיח, תיאורי תפקיד, עובדים סוציאליים, שיח מקצועי, שתיקה טקסטואלית

מבוא

השיח הפורמלי של מקצוע העבודה הסוציאלית מצהיר על מחויבותם של אנשי המקצוע להתמודד עם בעיית העוני. הדבר בא לידי ביטוי, לדוגמה, בקודים האתיים של המקצוע במדינות שונות, כמו ארצות-הברית (NASW, 1999) וקנדה (CASW, 2005), אשר כוללים הצהרות ברורות על תפקידה של העבודה הסוציאלית בצמצום בעיית העוני ועל מחויבותה הספציפית לאנשים החיים בעוני. ביטויים דומים ניתן

המחברות מבקשות להודות לכלנית צאלח על עזרתה בתהליך ניתוח הנתונים.

למצוא בכתיבה מפרי עטם של העוסקים במקצוע במדינות שונות, כגון ארצות-הברית (Bisman, 2004; Haynes & White, 1999; Parsloe, 1990; Specht & Courtney, 1999; Craig, 1994; Waldegrave, 2005; Walz & Groze, 1991; Witkin, 1999; Payne, 2002; 2002), וישראל (דורון, 1989; וייס וגל, 2001; סטריאר, 2001; קרומר-נבו, וייס-גל ומוניקנדס, 2008; רוזנפלד, 1985, 1993; Strier, 2009). על רקע הצהרות אלו אנו מבקשות לבחון באיזו מידה ניתן ביטוי לעוני ולעבודה עם אנשים החיים בעוני ברכיב אחד של השיח המקצועי, שהוא תיאורי תפקיד רשמיים של עובדים סוציאליים. באופן ספציפי יותר, אנו מבקשות לבחון באיזו מידה ובאילו צורות ניתן למצוא בתיאורי התפקיד ביטויים למה שמכנות דייויס וווינרייט "עבודה סוציאלית מודעת לעוני" (Davis & Wainwright, 2005). במסגרת המאמר נסקור בקצרה מהו שיח מקצועי ומהו תפקידם של תיאורי תפקיד של עובדים סוציאליים בשיח זה. כמו כן נגדיר את התנאים הנדרשים כדי שעבודה סוציאלית תהיה "מודעת לעוני". על רקע סקירה זו נציג ונדון בממצאי הניתוח שערכנו לתיאורי התפקיד.

שיח מקצועי ומקומו בעבודה סוציאלית

שיח אינו רק אוסף המילים או המשפטים הנאמרים או נכתבים בין בני אדם, אלא מערכת החוקים המכתיבה את מה שנאמר, את מה שנחשב ל"ידע", וכך מי יכול לומר מה. במובן זה השיח אינו רק משקף את המציאות, אלא הוא בבחינת מערכת המבנה ומעצבת את המציאות, ואת האפשרויות שלנו לחוות את המציאות. שיח מקצועי כולל את הטקסטים הכתובים של המקצוע, השפה המדוברת המצויה בשימוש אנשי המקצוע ואף צורות שונות של תקשורת לא וורבלית (Gunnarsson, 1997; Linell, & Nordberg, 1997). לינל (Linell, 1998) מבחין בין שיח פנים-מקצועי, הנהוג בין אנשי המקצוע לבין עצמם, לבין שיח בין-מקצועי, הנהוג בין אנשי מקצוע המשתייכים למקצועות שונים (לדוגמה, בשירותים רב-מקצועיים או בכנסים ודיונים מקצועיים), ושיח בין אנשי מקצוע לבין משתמשי השירותים (לדוגמה, במפגש רופא-חולה, עורך-דין ולקוחו ועוד). בביטוי המגוונים מהווה השיח המקצועי צורה של פרקטיקה חברתית. כלומר, שיח מקצועי אינו מקרי או שרירותי, אלא פועל בהתאם לחוקים וכללים מקובלים, גם אם אלו מובלעים או לא מודעים (van Dijk, 1997). השיח המקצועי ממלא תפקיד מהותי ביצירת הפרקטיקות המקצועיות, בהבנייתן (Gunnarsson et al., 1997) וכן ביצירת ארגונים חברתיים (Mumby & Clair, 1998). הוא משקף ומבנה את המציאות, את תפקידו ומעמדו של המקצוע בחברה, את הערכים והנורמות המקצועיים ואת היחסים בין אנשי מקצוע ובינם לבין המקבלי השירותים (Gunnarsson, 1997).

ניתוח השיח המקצועי התפתח מאוד בתחומי החינוך, המשפטים והרפואה

(לדוגמה: Cicourel, 1968; Mehan, 1979; Mishler, 1984; Sinclair & Coukthard, 1975), אולם בעבודה סוציאלית כמעט שאינו קיים. מחקרי שיח ברפואה, לדוגמה, רואים במערכת שירותי הבריאות, ובמיוחד בבתי חולים, תחומים שבהם באים לידי ביטוי הערכים והאמונות הבסיסיים של החברה. בתי החולים הם אתרים שבהם מיוצגים בעוצמה הסבל האנושי, מחד גיסא, והנכונות של החברה להשקיע משאבים בטובתם של פרטים מאידך גיסא. בכך הם מהווים סמלים של יחסה של החברה לחיים ולמוות, וניתוח השיח הננקט בבתי החולים יכול ללמד על המשמעויות שמקנה החברה לנושאים אלו (Iedema, 2005).

בדומה לכך ניתן לראות בשירותים החברתיים, ובפרט באלו המשרתים אנשים החיים בעוני, אתרים שבהם באים לידי ביטוי הן סבל חברתי ואישי, הן סוגיות של השקעת משאבים והן סוגיות הנוגעות לכינון המוסר החברתי (Hall, Sarangi, & Slembrouck, 1997). הדרכים שבהן מיוצג עוני בשיח המקצועי בעבודה סוציאלית הן בעת ובעונה אחת גם ביטוי של העמדה המקצועית כלפי אנשים החיים בעוני וגם יצירה של עמדה זו (Mumby & Clair, 1998). יש לזכור, כמובן, כי העמדה המקצועית אינה מתקיימת בחלל ריק, והיא נוצרת בתוך התייחסות לעמדות אידיאולוגיות ומוסריות מקובלות בחברה ביחס לשאלות לגבי הסיבות לעוני והדרכים הראויות להיאבק בו.

ממבי וקלייר טוענים כי "השיח הוא העיקרון המארגן שבאמצעותו חברי הארגון יוצרים תמונת מציאות חברתית קוהרנטית אשר מגדירה מי הם" (Mumby & Clair, 1998, 181), ובהתייחסו באופן ספציפי לעבודה הסוציאלית טוען האווי כי "השיח של העבודה הסוציאלית התחיל בהדרגה להגדיר הן את הלקוחות והן את העובד הסוציאלי. הוא [השיח] מבנה את הידע ומגדיר את החוקים לגבי מה שיכול להיאמר" (Howe, 1994, 517).

ניתוח שיח מקצועי הוא, אם כן, כלי חשוב בהבנת הפרקטיקה המקצועית (Iedema, 2005) ובהבנת היחסים שבין התפקוד המקצועי היומ-יומי ובין המבנה החברתי מחד גיסא והמשמעות המיוחסת לו מאידך גיסא (Mumby & Clair, 1998).

תיאורי תפקיד, תפקידים בארגון ומקומם בשיח המקצועי

תיאורי תפקיד רשמיים של עובדים הם מסמכים שמפרסמים הארגונים המעסיקים אותם (Ducey, 2002; Mitchell, 1982). מטרתם להגדיר באופן פורמלי את אופי עבודתם של העובדים בארגון, את הפעולות אשר מצופה מהם לבצע, ואת מקומם בהיררכיה הארגונית שהם פועלים בתוכה (Stenmark, 2000). תיאור התפקיד מהווה

מעין חוזה בין מקום העבודה לבין העובד, מבהיר את המצופה מן העובד ומשקף, בדרך כלל, את הערכים ואת סדרי העדיפויות של הארגון המעסיק (Sidani & Irvine, 1999).

בישראל חלק לא מבוטל מתיאורי התפקיד של עובדים סוציאליים נכתבו על ידי עובדים סוציאליים או בשיתופם. בניגוד למדינות אחרות בעולם, כגון בריטניה, אוסטרליה או ארצות-הברית, כל העובדים הסוציאליים בישראל, ובכלל זה גם מנהלי שירותי העבודה הסוציאלית (כגון מחלקות מקומיות לשירותים חברתיים, שירותים סוציאליים בבתי חולים, שירותי מבחן לנוער ולמבוגרים), וכן הדרג הבכיר של משרד הרווחה (מנהלי אגפים ושירותים), הם בעלי השכלה פורמלית בעבודה סוציאלית (Weiss, Spiro, Sherer, & Korin-Langer, 2004).

כפועל יוצא, עובדים סוציאליים מעורבים משמעותית בהגדרת התפקיד של העובד הסוציאלי בארגונים שונים. כך לדוגמה, תיאורי התפקיד של עובדים סוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים, שהוגדרו בתקנות העבודה הסוציאלית (התע"ס), חוברו על ידי עובדים סוציאליים מתחומי פעולה שונים, ורק לאחר שקיבלו אישור ממנהלי האגפים או השירותים במשרד הרווחה (שגם הם עובדים סוציאליים) הועברו לאישור מרכז השלטון המקומי (אהובה קרקובר, תקשורת אישית עם הכותבת השנייה, 11 בספטמבר 2007).

יחד עם זאת, יהיה זה נאיבי לשער כי תיאורי התפקיד הם אכן שיקוף מדויק של הפרקטיקה של בעלי התפקיד במציאות, משתי סיבות: ראשית, יש להביא בחשבון כי בעיצוב התפקיד המקצועי יש חלק גם למרכיבים נוספים, כמו ידע, תפיסה ותרבות ארגונית, כך שתיאור התפקיד הוא בעל השפעה חלקית בלבד. שנית, המבנה המורכב של שירותי הרווחה בישראל מבחינת חלוקת הסמכויות בין משרדי הממשלה לבין הרשות המקומית, ומגמות הביזור המאפיינות חלק מהרשויות המקומיות מביא לכך שהנחיות שמקורן במשרד ממשלתי לא תמיד מתבצעות בשטח. לא ניתן להסיק מניתוח תיאורי התפקיד בלבד, אם כן, מסקנות חותכות לגבי דרכי הפעולה המקצועיות בפועל. אמנם ניתן לשער כי תיאורי התפקיד ישקפו היבטים מסוימים של הדגם האידיאלי של התפקיד המקצועי ושל השירות, תפיסות תרבותיות וחברתיות לגבי המקצוע, ערכים ונורמות מקצועיות ואת הדרכים הראויות למימושם. ניתוח תיאורי התפקיד עשוי אפוא לתרום להבנת השפה המארגנת את השיח המקצועי, ולהגברת ההבנה של התפיסות הלא מודעות הבאות לידי ביטוי בשיח לגבי תפקידם של העובדים ומקום עבודתם. כמו כן, מסקנותיו, במידה שהן מופצות ברבים ומושבות לארגונים עצמם, הן בעלות פוטנציאל לסייע למקומות העבודה לקיים רפלקציה עצמית על השיח שבו הם עושים שימוש, ולחדד נושאים הקרובים ללבם אשר אינם משתקפים כראוי בתיאורים הקיימים (Hussein & Huber, 2006).

מהי עבודה סוציאלית מודעת לעוני?

דייויס וווינרייט (Davis & Wainwright, 2005) טוענות כי גישה מודעת לעוני

“מתבססת על כך שעובדים סוציאליים יפתחו הבנה מפורטת ביחס להשפעות שיש לעוני ברמה הפרטנית, הארגונית והמבנית-חברתית על האנשים הפונים לשירותי הרווחה. [עמדה זו] כרוכה בתמיכה בעובדים סוציאליים באמצעות חינוך והכשרה להתחייב לפעול בדרכים שמאגרות ומבטאות התנגדות להשפעותיו של עוני במקום בדרכים שמחזקות או משמרות אותו” (עמ' 261).

על סמך הספרות המקצועית אנו רואות עוני כמושג הכולל רכיבים של מחסור חומרי, רכיבים של מחסור בהזדמנויות חברתיות ורכיבים של מחסור בהון סימבולי, כלומר, עוני כרוך הן במחסור בכסף ובשווה כסף, הן בצמצום או העדר של הזדמנויות חברתיות לדיור, תעסוקה, בריאות, חינוך ורווחה טובים דיים, והן בסטיגמה, חוסר כבוד מצד החברה ואפליה (קרומר-נבו, 2006; Lister, 2004). על בסיס המשגה זו אנו מבקשות להגדיר ארבעה תנאים הכרחיים, שאנו מצפות לזהות בפרקטיקה מודעת לעוני:

1. הכללת רכיב מבני בתפיסת העוני. השיח ביחס לעוני נחלק בין הזרם הרואה בעוני תופעה הנובעת מאישיותו, ערכיו, רמת מוסריותו והתנהגותו של הפרט, לבין מי שרואים בעוני תופעה חברתית ופוליטית המצויה בתחום אחריותה של המדינה (לסקירה על התפיסות השונות ביחס לעוני, ראו: Alcock, 1997). פרקטיקה המודעת לעוני נובעת מתוך תפיסה מבנית של הסיבות לעוני, כלומר רואה בעוני קודם כול תופעה שמקורה בהסדרים חברתיים ובמבנים ארגוניים ומוסדיים לא שוויוניים. בהתאם, האנשים החיים בעוני נתפסים כמי שמתמודדים עם הזדמנויות חברתיות מוגבלות בתחומי החיים השונים, כמו דיור, השכלה, תעסוקה ובריאות. מצבים של התנהגות דיספונקציונלית נתפסים בהקשר זה כתוצר או כהתמודדות עם הזדמנויות חברתיות מצומצמות ביותר. פרקטיקה מודעת לעוני תשקף אם כן עמדה המבקשת להגדיל את ההזדמנויות של אנשים החיים בעוני למימוש זכויותיהם החברתיות, ולא עמדה הרואה את מקבלי השירות כמקור בלעדי למצבם.

2. זיהוי מרכזיותו של העוני במצוקתם של פרטים ומשפחות. אף על פי שבחלק מהמקרים עוני הינו תוצר של מצב התנהגותי בעייתי (לדוגמה, כאשר התמכרות לאלכוהול מביאה אדם להיות עני), במקרים רבים, טוען וולדגרייב (Waldegrave, 2005), יש לראות בעוני את המחולל של מצבי בעיה שונים (לדוגמה, מצב העוני השפיע על כך שהאדם התמכר לאלכוהול). כלומר העוני יכול להיות הסיבה הראשונית להיווצרותם של מצבי בעיה, או אלמנט המחזק אותם ומונע את פתרונם

(קרומר-נבו, 2006). פרקטיקה מודעת לעוני תדגיש את מאפייני הסביבה הספציפיים המחוללים או מחזקים את מצבי הבעיה האישיים. מאפייני סביבה כאלו יכולים להיות העדר מסגרת תעסוקתית או לימודית הולמת, מחסור בתמיכה חברתית ועוד.

בפרקטיקה הרואה את העוני כמרכזי במצוקתם של משתמשי השירות, יבוא העוני לידי ביטוי כבר בהגדרת האוכלוסייה ותיאורה. לדוגמה, בהגדרת האוכלוסייה של נערים או נערות במצוקה, מכורים או אסירים, תהיה התייחסות למאפייני סביבה הקשורים לעוני, ולהשפעתם של אלו על מצבי הבעיה האישיים של משתמשי השירותים.

3. *אבחון המצב הכלכלי של מקבלי השירות כחלק מההערכה הראשונית לגבי מצבם.* ההערכה הראשונית של מקבלי השירות במסגרת פרקטיקה מודעת לעוני תכלול את ההקשר החברתי-כלכלי שלהם (Waldegrave, 2005; Vosler, 1996; Orcutt, 1996). טענתנו היא, כי אין די בציון העובדה שהלקוחות מצויים במצוקה כלכלית (כלומר, בהתייחסות למצב הכלכלי כמשתנה רקע), אלא בלימוד מדוקדק של המשאבים החומריים, הכספיים והחברתיים העומדים לרשות מקבלי השירות. כך לדוגמה, בפרקטיקה המודעת לעוני תהליך ההערכה הראשוני יכלול תיאור מפורט של מצב הדיור של מקבלי השירות, הציוד הנמצא בביתם, הנגישות למזון ולמשאבי העשרה לילדים (כמו חוגים), מצב הביטחון התעסוקתי, מצב הביטחון האישי שלהם ועוד.

4. *הכללת העוני על ביטוייו השונים בהגדרת מטרות הטיפול ובהנחיות לפעולה של העובדים הסוציאליים.* פרקטיקה מודעת לעוני תראה בעוני ובנגישות המוגבלת למשאבים חומריים, חברתיים וסימבוליים מצב הדורש תיקון. לפיכך, בפרקטיקה מודעת לעוני, העובדים הסוציאליים ימקמו את מצבם הכלכלי של מקבלי שירותיהם על ביטוייו המגוונים, הכרוכים בהון חברתי וסימבולי מצומצם, כיעד לשינוי ופעולה, בדומה לאופן שבו נהוג להגדיר מטרות אחרות, כגון "הפסקת האלימות הזוגית" או "שיפור התפקוד ההורי". כך לדוגמה יהיו מוגדרים יעדי ההתערבות כשיפור המצב הכלכלי של הלקוחות, או שיפור הנגישות שלהם למשאבים חברתיים או קידום מצבם הפוליטי. יעדים כאלו יושגו באמצעות אסטרטגיות אישיות כמו העצמה, סגור אישי למען מיצוי זכויות, השגת משאבים, עזרה אקטיבית בשילוב בעבודה, ופיתוח מיזמים עסקיים, וגם באמצעות אסטרטגיות חברתיות, כגון, סגור חברתי, פרקטיקת מדיניות ופיתוח כלכלי בקהילה. אסטרטגיות אלה עולות בקנה אחד עם העדפותיהם של אנשים החיים בעוני המבקשים שהעובדים הסוציאליים יירתמו לפעול למען הקטנת מצוקתם הכלכלית (קרומר-נבו וברק, 2006).

לסיכום, מכיוון שרבים מבין הלקוחות של העבודה הסוציאלית הם אנשים החיים

בעוני, והעובדים הסוציאליים מתמודדים עם השלכות העוני והמצוקה הכלכלית באופן יום-יומי כחלק משגרת עבודתם, ניתן לצפות כי השיח המקצועי בעבודה סוציאלית יכלול התייחסויות ישירות לעוני ולטיפול בו. מאמר זה מבקש לבחון באיזו מידה השיח הפורמלי הנקוט בתיאורי תפקיד של עובדים סוציאליים משקף מודעות לעוני. בחינה כזו תאפשר לחשוב מחדש על תיאורי התפקיד, על מידת התאמתם לערכי המקצוע ולאוכלוסיות שהמקצוע מבקש לשרת ועל השיח המקצועי.

המחקר

מטרת המחקר ושאלות המחקר

מטרת המחקר הנוכחי היא לתרום להגברת ההבנה ביחס למקומו של עוני והטיפול בו בשיח הפנים-מקצועי הפורמלי של עובדים סוציאליים. זאת באמצעות ניתוח תוכן כמותי ואיכותני של תיאורי תפקיד של עובדים סוציאליים בישראל. באופן ספציפי יותר, וכמשתמע מסקירת הספרות, המחקר מבקש לענות על ארבע שאלות:

1. כיצד מוגדרות האוכלוסיות שעמן ולמענן מתבקשים עובדים סוציאליים לעבוד, ומהו מקומם של עוני או מצוקה כלכלית בהגדרות אלו?
2. האם, ובאילו אופנים, יש התייחסות לעוני או למצוקה כלכלית של מקבלי השירותים בהנחיות לגבי אבחון או הערכת מצבם?
3. האם, ובאילו אופנים, מופיעה התייחסות לעוני או מצוקה כלכלית של מקבלי השירות במטרות ההתערבות ובהנחיות המפורטות בתיאור התפקיד ביחס לפעולת העובד הסוציאלי?
4. מהם מאפייני השירותים אשר בתיאורי התפקיד שלהם מופיעה התייחסות לעוני או מצוקה כלכלית של מקבלי השירות?

שיטת המחקר

תיאורי התפקיד

המחקר התבסס על 75 תיאורי תפקיד רשמיים של עובדים סוציאליים בישראל. הדרך להגיע למסמכים אלה כללה שני שלבים. בשלב הראשון מופו המערכות והארגונים המעסיקים עובדים סוציאליים בישראל במגזר הממשלתי, המקומי, ההתנדבותי והפרטי-עסקי באמצעות עבודות קודמות שעסקו במיפוי ארגונים המעסיקים עובדים סוציאליים בישראל (בר-צורי, 2004; קטן, Spiro, Sherer, ; 2007).

(Korin-Langer & Weiss, 1997), ובאמצעות פנייה לעובדים סוציאליים שונים (בעיקר במגזר ההתנדבותי והעסקי) בשאלה היכן הם מועסקים. בשלב השני נעשו שלוש פעולות עיקריות שמטרתן השגת תיאורי התפקיד שנכתבו על ידי ארגונים אלה:

- חיפוש באמצעות האינטרנט בחוקי מדינה, תקנון העבודה הסוציאלית (תע"ס), הוראות של משרדי ממשלה רלוונטיים (רווחה, בריאות, חינוך וכיוצא באלה), ובאתרי אינטרנט של שירותי רווחה שונים;
- כתיבת מכתבים לראשי שירותים שונים שבהם מועסקים עובדים סוציאליים, בבקשה לברר אם קיימים תיאורי תפקיד רשמיים בשירות;
- בירור אישי עם מגוון רחב של עובדים סוציאליים העובדים במגזר הממשלתי, ההתנדבותי והפרטי, אם יש בארגון שהם עובדים בו תיאורי תפקיד רשמיים של עובדים סוציאליים.

בסיום תהליך זה, שארך כחמישה חודשים במהלך שנת 2007, הגענו ל-78 מסמכים. שלושה מסמכים התייחסו לתחומי פעולה ולא לתיאורי תפקיד ולכן לא נכללו בניתוח. התפלגות המסמכים על פי הגורם המפרסם אותם מוצגת בלוח 1.

לוח 1: התפלגות תיאורי התפקיד על פי מקורם

מקור המסמך	N	%
המגזר הממשלתי או הממשלתי-מקומי	62	83
תקנון העבודה הסוציאלית	31	40
חוקי המדינה	5	6
חוזר פנימי של משרד/רשות ממשלתיים	25	32
מסמך פנימי של שירות ממשלתי	1	1
המגזר השלישי	13	17
מסמך של שירות במגזר השלישי	13	17
סך הכול	75	100

לוח 1 מצביע על כך שמרבית תיאורי התפקיד (83%) הם מסמכים ממשלתיים המתייחסים לתפקידי עובדים סוציאליים במגזר הממשלתי והממשלתי-מקומי, ו-17% מקורם בארגוני רווחה שונים במגזר השלישי. התפלגות זו תואמת את מאפייני העסקתם של עובדים סוציאליים בישראל, אשר מועסקים, ברובם הגדול, במסגרת ארגונים השייכים למגזר הממשלתי והממשלתי-מקומי (בר-צורי, 2004). כפי שניתן לראות לא נמצאו מסמכים בארגוני רווחה במגזר הפרטי-עסקי. בחיפוש

אחרי תיאורי תפקיד של עובדים סוציאליים במגזר זה (כגון חברות סיעוד, מכונים לפסיכותרפיה ועוד) נמצא כי בכל השירותים שפנינו אליהם לא נמצאו תיאורי תפקיד רשמיים של עובדים סוציאליים. בכל מקרה, רק אחוז שולי (כ-3%) מכלל העובדים הסוציאליים בישראל מועסקים במסגרת המגזר הפרטי-עסקי (בר-צורי, 2004).
באשר למסמכים הממשלתיים, ניתן לראות כי חלק הארי של תיאורי התפקיד (41%) פורסמו במסגרת תקנון העבודה הסוציאלית (התע"ס), המפורסם על ידי משרד הרווחה והשירותים החברתיים. תיאורי תפקיד אלה מתייחסים לתפקידים שונים של עובדים סוציאליים במחלקות המקומיות לשירותים חברתיים. שיעור זה עולה בקנה אחד עם דפוסי ההתפלגות של עובדים סוציאליים בישראל, שלפיהם המחלקות לשירותים חברתיים הן המעסיק הגדול ביותר של עובדים סוציאליים, כ-40% מכלל העובדים הסוציאליים בישראל (בר-צורי, 2004). המסמכים הנכללים במחקר זה כוללים את כל תיאורי התפקיד של עובדים סוציאליים הקיימים בתע"ס.
עוד 33% מהמסמכים הם תיאורי תפקיד שפורסמו על ידי משרדי הבריאות, החינוך והמוסד לביטוח לאומי באמצעות הוראות ונהלים פנימיים. מסמכים אלה מתייחסים בעיקר לעובדים סוציאליים בבתי חולים ובלשכות הבריאות, אך גם בפנימיות לנוער בסיכון ובחברות סיעוד. 6% מהמסמכים הם תיאורי תפקיד המופיעים בחוקי מדינה. מסמכים אלה מתייחסים לתפקידים של עובדים סוציאליים בשירותי המבחן לנוער ומבוגרים, לפקידים סעד המועסקים במחלקות המקומיות לשירותים חברתיים ולפקידי השיקום במוסד לביטוח לאומי. 5% מתיאורי התפקיד הם מסמכים פנימיים של כמה בתי חולים ממשלתיים אשר פיתחו תיאורי תפקיד ספציפיים.
לבסוף, 13 מסמכים (17%) הם תיאורי תפקיד שפותרו על ידי ארגוני רווחה במגזר השלישי. מדובר הן בארגונים שבמהותם הם ספקי שירותים, כגון בתי חולים השייכים לקופת חולים, מרכז רפואי של עמותה, מרכז לנפגעי סמים או מקלט לנשים הסובלות מאלימות, והן בארגונים שהם ספקי שירותים וארגוני סגור גם יחד. חשוב לציין כי תיאורי תפקיד אלה התקבלו מ-40 ארגוני רווחה שפנינו אליהם. ב-27 ארגונים נמסר לנו כי הם לא פיתחו מסמכים רשמיים של תיאורי תפקיד.

שיטת הניתוח

שיטת הניתוח התבססה על שילוב של ניתוח תוכן כמותי (Holsti, 1969; Miles & Huberman, 1994) וניתוח תוכן איכותני (Altheide, 1987) וכללה שלושה שלבים: בשלב הראשון נותח תוכן המסמך באמצעות תכנית קידוד (coding schedule) אשר פירטה את המשתנים, והוראות קידוד (coding manual) שהציגו את הערכים האפשריים לכל משתנה (Bryman, 2001). כל תיאור תפקיד קודד על פי תוכנית

הקידוד והוראות הקידוד הבאות:

- פרטים כלליים על המסמך. הארגון אשר חיבר את המסמך (תע"ס – משרד הרווחה, חוקי מדינה, הוראות של משרדים ממשלתיים, מסמכים פנימיים של שירות ממשלתי, מסמכים פנימיים של ארגונים במגזר ההתנדבותי), תאריך הוצאת המסמך (אם יש).
 - פרטים על תפקיד העובד הסוציאלי. התפקיד המתואר (שם התפקיד), עמדת הניהול של התפקיד (אין, עמדת ניהול ברמת צוות/יחידה בארגון, עמדת ניהול ברמת ארגון, מחלקה או שירות).
 - פרטים על הגדרת האוכלוסייה. האם הופיעה הגדרת אוכלוסייה בתיאור התפקיד (כן/לא)? ואם כן, האם היא כוללת התייחסות למצב הכלכלי של האוכלוסייה?
 - פרטים על ההערכה הפסיכו-סוציאלית. האם הופיעה התייחסות להערכה פסיכו-סוציאלית (כן/לא)? ואם כן, האם היא כוללת התייחסות למצב הכלכלי של האוכלוסייה?
 - פרטים על מטרת הפעולה וההנחיות לפעולה. האם צוינה מטרת הפעולה של העובד הסוציאלי (כן/לא)? והאם צוינו הפעולות הנדרשות מהעובד? אם כן, האם במטרת הפעולה ובהנחיות לפעולה הופיעו התייחסויות כלשהן לעוני ומצוקה כלכלית?
- מכיוון שנוכחנו לדעת במהלך הניתוח כי המילה "עוני" כמעט שאינה מופיעה בתיאורי התפקיד, אימצנו תפיסה רחבה של המושג אשר כללה את כל הביטויים המשתייכים לעולם התוכן של מצוקה כלכלית, כגון, "מצוקה חברתית-כלכלית", "סיכון פסיכו-סוציאלי", ועוד.
- לאחר סיום הכנת תוכנית הקידוד, קודד כל מסמך על פי התוכנית המוצגת באמצעות תוכנת SPSS.
- בחלק האיכותני של הניתוח הועתקו בצורה מדויקת לתוך שלושה מסמכים נפרדים כל ההתייחסויות (בין אם הן מתייחסות לעוני ובין אם לא) המופיעות בתיאורי התפקיד לנושאים הבאים: כל ההגדרות והתיאורים של אוכלוסיות מקבלי השירותים בכל תיאורי התפקיד; כל ההנחיות לגבי הערכת מצבם של מקבלי השירות; כל ההתייחסויות למטרות ההתערבות וההנחיות לגבי ההתערבות.
- בשלב השלישי נותח כל אחד מהמסמכים בנפרד. השאלות שהנחו את הניתוח נבחרו על סמך היכרות עם הספרות המקצועית הרלוונטית, אולם המפגש עם חומר הנתונים תוך כדי הניתוח הביא לשאלות נוספות (Altheide, 1987). מטרת הניתוח הייתה לאתר את תת-הנושאים הקשורים למושג "עוני", אשר הופיעו בתיאורי התפקיד. תת-הנושאים יכולים להיות, לדוגמה, מחסור כלכלי, אבטלה, דרות רחוב ועוד. את הניתוח ביצעו שתי חוקרות. השאלות אשר הנחו את הניתוח היו:
- הגדרת האוכלוסייה. מהן האוכלוסיות המתוארות בתיאורי התפקיד? באילו מילים*

בחיפוש אחר עבודה סוציאלית מודעת לעוני: ניתוח שיח של תיאורי תפקיד

בדיוק הן מתוארות? כאשר מופיע עוני בהגדרות, ביחס לאלו אוכלוסיות הוא מופיע?
מהם תת-הנושאים הקשורים לעוני אשר מופיעים בהגדרות? באילו מילים או ביטויים
נעשה שימוש ביחס לתת-הנושאים?

הערכת מצבם של מקבלי השירות. כאשר הופיעה התייחסות לגבי הערכת המצב
של מקבלי השירות, כיצד כונתה הערכה זו? מה נתבקשו העובדים הסוציאליים
להעריך? כאשר הופיע עוני בתיאור ההערכה, מהם תת-הנושאים הקשורים לעוני אשר
הופיעו? באלו מילים או ביטויים נעשה שימוש ביחס לעוני?

מטרות הפעולה המקצועית וההנחיות לביצועה. מה היו מטרות הפעולה והנחיות
הפעולה המקצועית אשר צוינו, ובאלו מילים או ביטויים הן תוארו? כאשר הופיע
עוני במטרות הפעולה או בהנחיות לפעולה, מה היו תת-הנושאים אשר הופיעו
וכיצד נוסחו?

ממצאים

הגדרות של אוכלוסיית מקבלי השירותים ומקומו של העוני בהגדרות אלו

בעקבות ניתוח הגדרת האוכלוסיות נמצאו ארבעה סוגים של הגדרות למקבלי
השירות: הראשון בהם מופיע בכשליש (35%) מתיאורי התפקיד, שבהם "לקוחות"
בעל התפקיד אינם מקבלי השירות אלא העובדים עצמם. במקרים אלו מדובר בתיאורי
תפקיד שעיקרם בתחום הניהול או ההדרכה. לדוגמה, בהגדרת התפקיד של "מרכז
נושא ועדת החלטה" מוגדר התפקיד כ"מתן ייעוץ מוקדם לעובדים סוציאליים
במחלקה"; ובתיאור התפקיד של "אחראי מדור לזקן": "עבודה זו כוללת אחריות
ליחידת עבודה, לנושא או לנושאים שונים בתחומי העבודה של המחלקה לשירותים
חברתיים ... אחראי לעבודתם של העובדים במדור". מקבלי השירות של העובדים
הסוציאליים אינם מוזכרים כלל בתיאורי התפקיד הללו.

ביתר תיאורי התפקיד, 48 במספר (65% מכלל התיאורים), יש התייחסות
לאוכלוסיית מקבלי השירות בשלוש דרכים: התמקדות במצב הבעיה האישי; שימוש
בשם תואר כללי; והגדרה לא ספציפית.

התמקדות במצבי הבעיה האישיים. במרבית תיאורי התפקיד המתייחסים למקבלי
השירות (36 תיאורי תפקיד שהם 75% מהתיאורים שמופיעה בהם התייחסות
ללקוחות השירות) מתוארים מקבלי השירות באמצעות התמקדות במצבי הבעיה
האישיים שלהם. ביניהם ניתן לזהות את תיאור התפקיד של "עובד סוציאלי – גמילה
מאלכוהול", שבו מוגדרים מקבלי השירות "מתמכרים לאלכוהול"; "מרכז נושא

טיפול במפגרים", שבו מוגדרים מקבלי השירות "מפגרים"; "מרכז נושא שיקום נכים ומוגבלים", שבו מוגדרים מקבלי השירות "נכים ומוגבלים"; "בתיאור התפקיד של "קצין מבחן ראשי" מכונים מקבלי השירות "עבריינים"; ובתיאור התפקיד של "מנהלת הוסטל לאסירים משוחררים נפגעי סמים" מוגדרים מקבלי השירות "אסירים משוחררים נפגעי סמים".

שימוש בשם תואר כללי. שמונה תיאורי תפקיד (17% מהתיאורים שהופיעה בהם התייחסות ללקוחות השירות) עושים שימוש בשם תואר כללי, המגדיר את מקבלי השירותים לפי גילם או לפי מעמד רלוונטי אחר שלהם, שאינו מתקשר בהכרח עם מצב בעיה. לדוגמה, בתיאור התפקיד של "עובד סוציאלי לזקן" מוגדרת אוכלוסיית מקבלי השירות במילה "זקנים"; בתיאור התפקיד של "עובד נוער וצעירים במצוקה" מוגדרים מקבלי השירות במילה "נערים"; בתיאור התפקיד של "מרכז נושא קליטת עלייה" מוגדרת האוכלוסייה "עולים בקהילה"; ובתיאור תפקידו של "מרכז מתנדבים" ברשות המקומית מוגדרת אוכלוסיית מקבלי השירות "מתנדבים". בכל הגדרות הלקוחות הללו בולט השימוש במונחים כלליים אשר אינם מעידים על מצבי הצורך, מצבי הבעיה, או מצבי המצוקה של מקבלי השירות.

הגדרה לא ספציפית. ארבעה תיאורי תפקיד (8%) עושים שימוש בהגדרה לא ספציפית של מקבלי השירות. תיאורי תפקיד אלו מתייחסים ללקוחות כאל כלל הזכאים לשירות, או כלל הפונים לשירות או כלל המופנים אליו, מבלי להזכיר מאפיינים נוספים של הלקוחות מחוץ להיותם "פונים" או "זכאים לשירות". לדוגמה, בתיאור התפקיד של "מנהל מחלקה לשירותים חברתיים" מתוארת אוכלוסיית הלקוחות במילים "הזכאים לשירותים החברתיים"; בתפקידו של "עובד סוציאלי מיון ואבחון" מוגדר הלקוח "הפונה למחלקה"; ובתפקידו של "קצין מבחן" מוגדר הלקוח במילים "הפונה אדם לשירות ונקבע קצין מבחן...".

מבין 75 תיאורי התפקיד, רק בשישה מקרים (8%) יש התייחסות למצוקה כלכלית בהגדרת האוכלוסייה. במקרים אלה הגדרת האוכלוסייה אינה מתמצה במילה אחת או שתיים והיא כוללת בדרך כלל משפט אחד או יותר. ניתוח של תת-הנושאים מעלה כי ההתייחסות לעוני אינה ישירה ולמעשה המילה "עוני" אינה מוזכרת באף אחד מהם. במקום זה מוזכרים בשלושה מתוך ששת המקרים "דרי רחוב", בשני תיאורים מוזכרים "רקע סוציו-אקונומי קשה" ו"סיכון פסיכו-סוציאלי" ובתיאור תפקיד אחד מוזכרת "אבטלה".

שלושת תיאורי התפקיד, שבהם מופיעים "דרי רחוב", משתייכים לשירותי הבריאות. לדוגמה בתיאור התפקיד של "עובד סוציאלי בבית חולים" מתוארת אוכלוסיית מקבלי השירות בפירוט "המטופל ומשפחתו, נפגעי פיגוע המוני, נפגעי אלימות במשפחה, ילודים, ילדים וחסרי ישע, טיפול באוכלוסיות המאופיינות בשילוב בעיות בריאותיות וסוציאליות, תחלואה משולבת ומצבים מיוחדים, כגון: עולים

בחיפוש אחר עבודה סוציאלית מודעת לעוני: ניתוח שיח של תיאורי תפקיד

חדשים, דיירי רחוב, וכדומה"; בתיאור התפקיד של "מנהל השירות לעבודה סוציאלית בבית חולים פסיכיאטרי" מופיעות דוגמאות ל"אוכלוסיות המאופיינות בתחלואה מורכבת ובעיות מיוחדות, (כמו התמכרות, עולים חדשים, דרי רחוב, אלימות במשפחה, חסרי ישע, וכדומה"); וכן מוזכרים "דיירי רחוב" באופן ספציפי בתיאור האוכלוסיות בתיאור התפקיד של "עובד סוציאלי במחלקה לרפואה דחופה". בתיאור התפקיד של "עבודה סוציאלית במכונים להתפתחות הילד" מוגדרים מקבלי השירות "ילדים הסובלים מבעיות התפתחותיות ומשפחותיהם / ילדים בסיכון פסיכו סוציאלי"; ובתיאור התפקיד של "עובד סוציאלי בכפרי נוער" מוגדרים מקבלי השירות כ"תלמידים בפנימיות הינם ברובם ילדים ונערים בסיכון גבוה, שהגיעו לפנימיות מתוך רקע סוציו-אקונומי קשה, ממשפחות פגועות ולעיתים אחרי טראומות קשות". כמו כן, בתיאור התפקיד של "מרכז נושא משפחות במשבר ובסיכון גבוה" מוגדרים הלקוחות באריכות ובצורה מפורטת "משפחות במצבי משבר ו/או בסיכון גבוה בקהילה, בהן: משפחות חד-הוריות, משפחות שיש בהן אלימות, הורים המסכנים את ילדיהם, הורים במשבר, אבטלה, וכיו"ב". הגדרות של אוכלוסיות מקבלי השירותים בכלל תיאורי התפקיד וניתוח תת-הנושאים המתייחסים לעוני בהגדרות אלו מופיעים בלוח 2.

לוח 2: הגדרת אוכלוסיות מקבלי השירות ותת-נושאים המתייחסים לעוני בהגדרות התפקיד

%	N	
		אוכלוסיות מקבלי השירות
35	27	עובדי השירות
48	36	מקבלי השירות המוגדרים באמצעות התמקדות במצבי בעיה אישיים
11	8	מקבלי השירות המוגדרים באמצעות שם תואר כללי (כמו "נערים")
5	4	מקבלי השירות המוגדרים באופן לא ספציפי (כמו "זכאים לשירות")
8	6	התייחסות לעוני בהגדרת אוכלוסיות מקבלי השירות
		תת-נושאים המתייחסים לעוני בהגדרת האוכלוסיות
4	3	דרי רחוב
3	2	רקע חברתי-כלכלי קשה / סיכון פסיכו-סוציאלי גבוה
1	1	אבטלה

הערכה פסיכו-סוציאלית של מצב מקבלי השירות ומקומו של עוני בהערכה זו

כדי לבחון אם ובאיזה אופן יש התייחסות לרקע הכלכלי של מקבל השירות בהנחות לגבי הערכת מצבו, בדקנו, ראשית, בכמה תיאורי תפקיד הופיעה התייחסות להערכה פסיכו-סוציאלית. הבדיקה העלתה כי התייחסות כזו הופיעה ב-21 תיאורי תפקיד (28%). רובם של תיאורי תפקיד אלו עסקו בעבודה עם ילדים במסגרות של חינוך מיוחד או פנימיות (6 תיאורי תפקיד), או בעבודה בארגונים בתחום הבריאות (בית-חולים, בית חולים פסיכיאטרי, מכונים להתפתחות הילד או מרכז רפואי) (6 תיאורי תפקיד). תיאורים נוספים עסקו בעבודה עם נפגעות אלימות ותקיפה מינית, ובעבודה עם נפגעי סמים (2 תיאורי תפקיד לכל אחד). כמו כן הופיעה התייחסות להערכה פסיכו-סוציאלית בתיאור תפקיד אחד ביחס לכל אחת מהאוכלוסיות הבאות – קשישים, נכים, עוברי חוק ואנשים עם פיגור. בנוסף, הופיעה התייחסות להערכה פסיכו-סוציאלית בתיאור התפקיד של "עובד סוציאלי מיון ואבחון".

מתוך 21 תיאורי התפקיד שבהם הופיעה, כאמור לעיל, התייחסות להערכה פסיכו-סוציאלית, רק ארבעה (19%) התייחסו להיבטים שונים של מצוקה כלכלית. ניתוח תת-הנושאים מעלה כי שני תיאורים בלבד מתייחסים למצוקה כלכלית באופן ישיר, כאל מחסור חומרי: בתיאור התפקיד של "עובד סוציאלי הצמוד למוסדות חינוך (בי"ס)" מופיע: "השירות הסוציאלי בבי"ס יתמקד בטיפול בבעיות הילד שמקורן במוגבלות פיזית או נפשית של הילד, ביחסים מעוררים בין בני המשפחה, חוסר הבנה וחינוך הילדים, יחס קשה של הורה כלפי הילד או הזנחה מצידו, אי הסתגלות חברתית, יתמות, פירוד הורים, מחסור חומרי". בתיאור התפקיד של "עובד סוציאלי במחלקה גריאטרית בבית חולים כללי" מופיע הפירוט הבא: "בגיל הזקנה יש לעיתים ריבוי בעיות: מחלות מרובות, בדידות, בעיות כלכליות, ירידה בתפקוד, ירידה קוגניטיבית... מחקרים מורים שכרבע מהקשישים חיים מתחת לקו העוני, מה שגורם לעיתים לאי לקיחת תרופות, לתזונה לקויה ולמצבי חולי. גם נושא זה דורש מעורבות של עובדת סוציאלית".

בתיאור התפקיד של "עובד סוציאלי במכון להתפתחות הילד" אמנם אין התייחסות לעוני אך קיימת התייחסות ל"אבטלה" כאל מאפיין סיכון פסיכו-סוציאלי, וזאת במסגרת רשימה הכוללת מאפייני סיכון שונים: "ילדים למשפחות המאופיינות, בנוסף לבעיה ההתפתחותית, גם באחד המדרים הבאים, נמצאים בסיכון פסיכו-סוציאלי גבוה ויש להפנותם מיידית לעו"ס של המכון להערכה פסיכו-סוציאלית ולטיפול לפי הצורך: (1) לילד בעיות רפואיות מורכבות...; (2) יותר מילד אחד במשפחה סובל מבעיה התפתחותית...; (3) תגובות חריגות במשפחה בהתמודדות עם האבחנה...; (4) בעיות סוציאליות במשפחה העשויות להשפיע על היענותה לתוכנית הטיפול, כגון גירושין, מוגבלות בתפקוד של אחד ההורים, מחלה קשה, מוות במשפחה,

בחיפוש אחר עבודה סוציאלית מודעת לעוני: ניתוח שיח של תיאורי תפקיד

אלימות במשפחה, חד הוריות, אבטלה, בעיית סמים או אלכוהול במשפחה; (5) ילדים הנמצאים בסיכון פיזי, רגשי, הזנחה; (6) כאשר שיתוף הפעולה עם המכון לקוי".
 בתיאור התפקיד של "קצין מבחן" אין התייחסות ישירה למצוקה כלכלית, אבל העובד הסוציאלי נדרש לאסוף פרטים מגוונים על מקבל השירות, הכוללים, בין היתר, גם אבחון של תנאי ביתו וסביבתו: "יאסוף פרטים בדבר אישיותו של האדם, התפתחותו הגופנית, השכלית והנפשית, תנאי ביתו וסביבתו וכן נסיבות העבירה שבה הוא נאשם והמניעים שהביאוהו לכך. במהלך החקירה יבקר קצין המבחן בביתו של האדם, אם ראה צורך בכך". לא ברור אם בחינת "תנאי הבית והסביבה" מכוונת לתנאים חומריים או אחרים.
 ההתייחסות להערכה פסיכו-סוציאלית בכלל תיאורי התפקיד וניתוח תת-הנושאים המתיחסים לעוני בהתייחסויות אלו מופיעים בלוח 3.

לוח 3: הערכה פסיכו-סוציאלית ותת-הנושאים המתיחסים לעוני בהערכה זו

%	N	
		הערכה פסיכו-סוציאלית
28	21	יש התייחסות להערכה
72	54	אין התייחסות להערכה
5	4	התייחסות לעוני בהערכה הפסיכו-סוציאלית
		תת-הנושאים המתיחסים לעוני בהערכה הפסיכו-סוציאלית
3	2	מחסור חומרי
1	1	אבטלה
1	1	תנאי הבית והסביבה

מטרת ההתערבות והנחיות לפעולה ומקומו של עוני בהגדרות אלו

בחינה של הגדרת מטרת ההתערבות בתיאורי התפקיד העלתה כי ב-49 תיאורי תפקיד (65% מסך המסמכים) יש הגדרה של מטרת ההתערבות הנדרשת מהעובד הסוציאלי. בתיאורי תפקיד אלה ניתן להבחין בין תיאורי תפקיד שבהם יש ניסוח קבוע, כללי ביותר, של מטרות ההתערבות, לתיאורי תפקיד שבהם הניסוח ספציפי יותר, ומותאם ללקוחות ולאופי השירות. הניסוח הכללי, אשר מופיע ב-20% מתיאורי התפקיד, עושה שימוש בנוסחה מילולית קבועה, ובה מטרת התערבות מוגדרת כ"שיפור תפקוד אישי, משפחתי וחברתי", או בניסוחים דומים "לדאוג לרווחת הפרט" או "לסייע לפונה לחזור לתפקד בצורה הטובה ביותר".

ביתר התיאורים מופיעים ניסוחים ספציפיים. לדוגמה, בתיאור התפקיד של "עובד סוציאלי קהילתי", מתוארת מטרת ההתערבות: "עידוד מנהיגות מקומית, ארגון התושבים למען שיתופם הפעיל בהגברת הערכים, תכנון שירותים וייזום והקמת שירותים חדשים"; או בתיאור התפקיד של "עובד נוער וצעירים במצוקה" מתוארת המטרה: "רכישת אמונם של הנערים בסוכנות וביתר הסוכנויות, לפתח בנערים רצון לשינוי ולהתמודדות עצמית עם הבעיות"; או בתיאור התפקיד של "אחראי לתכניות לזקן בקהילה", נכתב: "העובד מקיים מגע מתמיד עם הזקנים בקהילה ומעודדם לפעולה של עזרה הדדית, לניצול מלא של זכויותיהם ומפעיל את כלל האוכלוסייה לפעילות למענם".

יחד עם זאת, בחלק מתיאורי התפקיד החלוקה בין מטרות ההתערבות לבין ההנחיות לפעולה אינה ברורה, והן שלובות זו בזו. בבחינת ההנחיות לפעולה נמצא כי בשישה תיאורי תפקיד יש התייחסויות למצוקה כלכלית (8%).

בחינה של תת-הנושאים מעלה התייחסות לנושאים הבאים: מתן עזרה חומרית (2) תיאורי תפקיד), גיוס משאבים וסיוע במיצועי זכויות (2 תיאורי תפקיד), קיום קשר עם גורמים מקצועיים בקהילה (1 תיאור תפקיד) והשתתפות בתכנון של פרויקטים כלכליים (1 תיאור תפקיד).

מתן עזרה חומרית מופיע בתיאור התפקיד של "עובד סוציאלי הצמוד למוסדות חינוך (בי"ס)": "יפעל העובד הסוציאלי למתן עזרה חומרית לתלמידים הזקוקים לכך, בהתאם למדיניות שירותי הרווחה בתיאום עם מדיניות משרד החינוך בתחום העזרה החומרית"; וכן בתיאור התפקיד של "קצין מבחן": "קצין המבחן יסייע לנבחן בקבלת הכשרה מקצועית ובסידור בעבודה ואם היה הנבחן קטין, יסייע גם בקליטתו במסגרת לימודית מתאימה. ראה קצין מבחן, באישור קצין המבחן המחוזי או מי שהורשה על ידו צורך לתת עזרה כספית לנבחן, יפעל למען השתתפות הגורמים הנוגעים בדבר ובני אדם החייבים במזונות לנבחן".

גיוס משאבים וסיוע במיצועי זכויות מופיע בהנחיות לפעולה בתיאור התפקיד במכונים להתפתחות הילד "ארגון ובניית מערכות התמיכה במסגרת המשפחה המורחבת והקהילה, גיוס משאבים, מתן מידע למשפחות על שירותים, ארגונים ועמותות, סיוע במיצועי זכויות במערך שירותי הבריאות, החינוך, העבודה והרווחה"; וכן בתיאור התפקיד של עובד סוציאלי במחלקה גריאטרית בבית חולים כללי: "מיצועי זכויות (כגון הגשת תביעה לגמלת סיעוד המאפשרת מתן מטפלת מטעם הביטוח הלאומי למספר שעות ביום), תכנון שחרור".

קיום קשר עם גורמים מקצועיים בקהילה מופיע בתיאור התפקיד של "מרכז נושא משפחות במשבר ובסיכון גבוה": "מקיים קשר עם גורמים מקצועיים בקהילה (כגון: שירותים פסיכולוגיים, שירותי בריאות הנפש, שירותי תעסוקה, שירותי חינוך)".

בחיפוש אחר עבודה סוציאלית מודעת לעוני: ניתוח שיח של תיאורי תפקיד

השתתפות בתכנון של פרויקטים כלכליים מופיע בתיאור התפקיד של "מרכז נושא עבודה קהילתית": התפקיד כולל "השתתפות בתכנון חברתי של פרויקטים פסיים וכלכליים ברשות על פי הנחיית מנהל המחלקה". הנחיה זו מתייחסת אמנם לאספקט כלכלי של הפעולה המקצועית אך לאו דווקא למצוקה כלכלית. ההתייחסות למטרות ההתערבות בכלל תיאורי התפקיד וניתוח תת-הנושאים המתייחסים להנחיות לפעולה המקצועית מופיעים בלוח מספר 4.

לוח 4: המטרות וההנחיות לפעולה מקצועית, ותת-הנושאים המתייחסים לעוני

%	N	
מטרות הפעולה המקצועית		
35	26	אין התייחסות למטרת הפעולה
65	49	יש התייחסות למטרת הפעולה
20	15	מטרת הפעולה מנוסחת בנוסחה קבועה
45	34	מטרת הפעולה מנוסחת באופן ספציפי
8	6	התייחסות לעוני במטרת הפעולה או בהנחיות לפעולה
תת-הנושאים המתייחסים לעוני במטרות ובהנחיות לפעולה		
3	2	מתן עזרה חומרית
3	2	גיוס משאבים וסיוע במיצוי זכויות
1	1	קשר עם גורמים מקצועיים בקהילה
1	1	פיתוח והשתלבות בתכנון פרויקטים כלכליים

המאפיינים של תיאורי התפקיד שבהם הופיעה התייחסות לעוני

שאלת המחקר הרביעית ביקשה לאפיין את אותם תיאורי התפקיד שבהם הופיעה התייחסות כלשהי לעוני או למצוקה כלכלית. לשם כך קובצו כל ההתייחסויות לעוני שאותרו בתיאורי התפקיד ונמצא כי בסך הכול מופיעות התייחסויות כאלו ב-12 תיאורי תפקיד. באותם תיאורי תפקיד מופיעות 17 התייחסויות לעוני ומצוקה כלכלית בהגדרת אוכלוסיית מקבלי השירות, באבחון לגבי מצב מקבל השירות או במטרות ובהנחיות לפעולה. כל 12 תיאורי התפקיד משתייכים לשירותים במגזר הממשלתי. חמישה מבין תיאורי התפקיד משתייכים לתחום הבריאות (לשכת הבריאות, בתי חולים כלליים ובית חולים פסיכיאטרי אחד) וארבעה משתייכים לעבודה עם ילדים או בני נוער (במסגרות חינוכיות או פנימייתיות, במסגרת שירותי תקן או במסגרת המכונים להתפתחות הילד). שניים מבין תיאורי התפקיד הנוספים משתייכים לתחום

העבודה הקהילתית. מרבית תיאורי התפקיד (9 מתוך 12) משתייכים לתפקידים שאינם ניהוליים.

בחינה של ששת השירותים, שבהנחיות לפעולה של תיאורי התפקיד שלהם יש התייחסות לעוני, מעלה כי ארבעה מתוכם, אלו המתייחסים למצוקה כלכלית באופן ישיר יותר, מתייחסים לאוכלוסיות המחייבות את העובד הסוציאלי להגנה על שלומן (שלושה לעבודה עם קטינים ותיאור תפקיד אחד לעבודה עם קשישים).

דיון

כיצד באה לידי ביטוי מחויבותו של המקצוע לטיפול בעוניים של מקבלי שירותים בשיח הפורמלי במסגרת תיאורי תפקיד רשמיים של עובדים סוציאליים? ממצאי המחקר הנוכחי מספקים תמונה חד-משמעית. רק ב-12 מסמכים (16%) יש אזכור כלשהו למצוקה כלכלית או לעוני, בהתייחסות להגדרת אוכלוסיית מקבלי השירותים, לאבחון מצבם או להגדרת המטרות וההנחיות לפעולה. מיעוט האזכורים של מצוקה כלכלית או עוני מתחדד לאור העובדה כי יש בתיאורי התפקיד התייחסויות לאוכלוסיות שעמן יעבדו העובדים הסוציאליים, דרישות ביחס לאבחון מצבם והגדרת מטרות הפעולה ושיטותיה.

ניתן לראות במצב דברים זה את מה שהקין (Huckin, 2002) מכנה "שתיקה טקסטואלית", כלומר, "השמטה של פיסות מידע שהן חיוניות לנושא הנדון" (עמ' 347). הכוונה היא שלמרות הופעתו הדומיננטית של עוני במציאות חיייהם ובחוויותם של רבים ממקבלי שירותי העבודה הסוציאלית, ואף על פי שפעמים רבות עוני או מצוקה כלכלית הוא הסיבה לפנייתם לשירות, תיאורי התפקיד נוטים להשמיט את המידע הנוגע לעוני, החיוני להבנת מקבלי השירות ולטיפול בהם.

כדי לבחון את אופי השתיקה הטקסטואלית, כפי שהיא עולה ממחקר זה, אנו מתבססות על שתיים מצורות השתיקה הטקסטואלית שמגדיר הקין (Huckin, 2002):

1. שתיקה הנובעת מכללי הסוגה (ג'אנר), כלומר התעלמות ממידע אשר נקבע בהתאם למוסכמות של הסוגה שהטקסט משתייך אליה. לדוגמה, בסוגה של הספר נהוג להשמיט פרטי מידע המתארים את הנפטר בצורה שלילית.

2. לצורה השנייה קורא הקין שתיקה מניפולטיבית, ואנו מעדיפות לכנותה שתיקה אידיאולוגית. על פי ההגדרה של הקין מדובר בהתעלמות ממידע שיש לה היבטים אידיאולוגיים. במקרה זה, לפי הקין, הטקסט או כותב הטקסט משמיט במכוון מידע רלוונטי, באופן שמשרת את טובתו או מטרותיו. שלא כמו בשתיקה הנובעת מכללי הסוגה, אשר מניחה כי קורא הטקסט, כמו מי שכותב אותו, שותפים להיכרות עם

עקרונות הסוגה (ולכן בעצם שניהם יודעים כי הטקסט אינו מביא את מלוא המידע שברשות מחברו), הרי שהצלחתה של שתיקה מניפולטיבית נעוצה בכך שקשה להבחין בה, ונדמה לקורא כי הטקסט שהוא קורא מתאר את התופעה במלואה. הבחירה שלנו לכנות סוג זה של התעלמות טקסטואלית שתיקה אידיאולוגית נובעת מהרצון להימנע משימוש בתואר "מניפולטיבי", הכולל קונוטציות של כוונה, תכנון מודע או אף קנוניה. במקום זה, אנו מבקשות להצביע על שתיקה זו כעל ביטוי של מערכת של לחצים של שדה הכוח האידיאולוגי, שבמסגרתו נכתבים תיאורי התפקיד.

ניתן לטעון כי השתיקה הטקסטואלית המתוארת במאמר זה היא שתיקה הנובעת מכללי הסוגה. הסבר זה יניח כי תיאורי התפקיד הם טקסטים בירוקרטיים, אשר אינם אמורים להתייחס לעוני, כפי שאינם מתייחסים בצורה מפורטת לבעיות חברתיות אחרות. על פי הסבר זה הגדרת האוכלוסייה, ההנחיות להערכה פסיכו-סוציאלית וכן הגדרת המטרות וההנחיות לפעולה, אינם אמורים לכלול התייחסות לעוני, שכן כדי להיות יעילים ולהיחשב מקצועיים, עליהם להראות נייטרליים, להיות לא ארוכים מדי, וכלליים במידה ראויה. זו נקודה שיש להתייחס אליה בכובד ראש אך היא אינה משכנעת, שכן איננה מצדיקה את הבחירות שנעשו להתייחס בתיאורי התפקיד דווקא לגורמים מסוימים ולא להתייחס לעוני, שמרכזיותו וחשיבותו אינם מוטלים בספק. יתרה מזו, מכיוון שבחלק מתיאורי התפקיד מופיעה התייחסות לעוני, ניתן לטעון כי אין בביטויים אלו משום הפרה של כללי הסוגה.

לעומת זאת, בחינה של ההתעלמות מעוני בתיאורי התפקיד מעלה כמה מאפיינים של שתיקה אידיאולוגית. הראשון נוגע לכך ששתיקה אידיאולוגית מופיעה על רקע של ידיעת העובדות המושתקות. מכיוון שניתן לצפות כי כותבי תיאורי התפקיד הם בעלי הידע הנחוץ על חשיבותו של עוני בחיי מקבלי השירותים החברתיים, קשה לראות בהתעלמותם מנושא זה תוצר של מקריות או של אי ידיעה. יתרה מזו, בחלק מתיאורי התפקיד שבהם יש התייחסות לנושא העוני, היא מופיעה יותר מאשר פעם אחת. ניתן להסיק מכך כי כאשר כותבי תיאורי התפקיד מוצאים לנכון להתייחס לעוני, הם מוצאים אותו רלוונטי לחלקים שונים של תיאור התפקיד.

מאפיין נוסף של שתיקה אידיאולוגית נוגע להקשר האידיאולוגי שבתוכו נכתב הטקסט. כפי שטוען הקין (Huckin, 2002, pp. 367–368), במקרים שבהם הכותב הוא אנונימי והוא מייצג של ארגון גדול, מכוונת השתיקה להשגת מטרות ואינטרסים של הארגון. לא מדובר כאן בשתיקה מודעת בהכרח, אלא במצב שבו הכותבים, אשר נתונים ללחצים אידיאולוגיים של הארגון לאורך זמן, מפנימים את דרישות הארגון עד שאלו הופכות לא מודעות. במובן זה יש לראות את השמטת העוני בתיאורי התפקיד בהקשר של מיקומם החברתי של השירותים החברתיים, אשר משתייכים ברובם למגזר הממשלתי. ההשתייכות למגזר הממשלתי או ההישענות עליו

(כמו במקרה של שירותים במגזר השלישי) עלולים להביא לכך שתיאורי התפקיד ישקפו שיח המטשטש את קיומן של בעיות חברתיות (שהממשלה אחראית להן באמצעות מדיניותה) ומעצים את קיומן של בעיות ופתולוגיות אישיות. כך ניתן לטעון כי השתיקה הטקסטואלית ביחס לעוני בתיאורי התפקיד היא גם ביטוי של עמדות אידיאולוגיות שמרניות של המקצוע וגם מחזקת אותן. הבחירה לבסס את הגדרת אוכלוסיית מקבלי השירותים על מצבי בעיה תפקודיים, אשר אינם מביאים לידי ביטוי את העוני הכרוך במצבי בעיה אלו, הופכת את ההתנהגות הפתולוגית לאובייקט בפני עצמו ולא לתוצר של אי שוויון חברתי. כך גם ההתעלמות מעוני בהערכת מצבם של מקבלי השירותים ובמטרות והנחיות הפעולה המקצועית. הסב-טקסט של התייחסויות/התעלמויות אלו מציג את מקבלי השירותים כמי שאחראים למצבם, ומי שצריכים לפעול למען שינויו, ומטשטש את אחריות החברה ומוסדותיה להיווצרות מציאות החיים, שבה נוצרים מצבי בעיה המתוארים. השתקת העוני בשיח המקצועי נעשית בצורה כל כך יעילה עד שעוני הופך "לא קיים" כתופעה חברתית, ונתפס רק כביטוי של מצב שמקבלי השירותים הביאו על עצמם.

טענה זו עולה בקנה אחד עם טענות קודמות אודות היחס המורכב של המקצוע כלפי עוני. מצד אחד, המקצוע מזהיר על מחויבותו לעיסוק בנושא, ואין ספק כי שגרת העבודה של עובדים סוציאליים כוללת עיסוק מגוון בנושא עוני. יחד עם זאת, מדדים שונים מלמדים על התעלמותו של המקצוע מעוני ומאנשים החיים בעוני. ראשית, תחום העוני מקבל מקום שולי בלבד בתוכניות הלימודים לעבודה סוציאלית. הדבר ניכר בארצות-הברית (Harding, Ferguson, & Radey, 2005; Parsloe, 1990; Vinton & White, 1995), בבריטניה (Davis & Wainwright, 2005) וגם בישראל (קרומר-נבו ואחרים, 2008). שנית, סטודנטים לעבודה סוציאלית ועובדים סוציאליים במדינות שונות, ביניהן ישראל וארצות-הברית, נוטים להתרחק מאוכלוסיות החיות בעוני ולמקם בראש סדרי העדיפויות שלהם אוכלוסיות אחרות (Limb & Organista, 2004; Perry, 2001; Specht & Courtney, 1994; Weiss, Gal, & Cnaan, 2004). שלישית, עובדים סוציאליים מתייחסים לעוני או לחסרים חומריים כבעיות שאינן שייכות ל"עבודה הסוציאלית האמיתית" או "המקצועית" (Krumer-Nevo & Lev-, 2005). (Wiesel, 2005).

זאת ועוד, עובדים סוציאליים נוטים להעדיף מתודות של עבודה פרטנית, אשר מביאה אותם בפועל לעסוק במצבי סטייה התנהגותיים-אישיים (כמו אלימות במשפחה) תוך כדי התעלמות מעיסוק בהיבטים כלכליים-חברתיים (Davis & Wainwright, 2005). עדויות אלו באות לידי ביטוי בטענה כי מקצוע העבודה הסוציאלית נטש את האנשים החיים בעוני (Specht & Courtney, 1994) וכי הפרקטיקה אינה מממשת את ערכי המקצוע (Bisman, 2004).

בחינת השירותים שבתיאורי התפקיד שלהם כן הופיעה התייחסות לעוני שופכת אור על השאלה מי מעורב בשתיקה הטקסטואלית. בחינה זו מעידה כי תיאורי התפקיד שהתייחסו לעוני מתרכזים בעיקר בשני תחומים: עבודה במסגרות בריאות ועבודה עם ילדים ונוער (9 תיאורי תפקיד). התחום השלישי שבו יש התייחסות לעוני הוא עבודה סוציאלית קהילתית (2 תיאורי תפקיד). כלומר, בתיאורי התפקיד בשירותי הרווחה אשר מזוהים יותר מכל עם מקצוע העבודה הסוציאלית וכן עם הטיפול באנשים החיים בעוני – המחלקות לשירותים חברתיים – אין כמעט כל התייחסות לעוני. במקום זה, מרבית תיאורי התפקיד המתייחסים לעוני משתייכים לשירותים שאינם מזוהים בהכרח עם העבודה הסוציאלית, ושהעוני אינו הסיבה העיקרית להגעה לשירות.

ניתן להעלות שתי השערות להסבר תופעה זו: האחת, ייתכן שמכיוון שחלק מהשירותים הללו עוסקים בחסרי ישע (ילדים ונוער ונפגעי נפש) התפתחה בהם מודעות לחשיבותו של העוני והוא נכלל בין רשימת התופעות שיש הכרח לזהותן ולהתערב בעניינן. הסבר זה הוא הסבר חלקי בלבד, מכיוון שאינו מתייחס להופעתו של העוני במסגרות בריאות כלליות. הסבר שני הוא כי בשני התחומים – בריאות וטיפול בילדים ונוער – מדובר בשירותים שהם רב-מקצועיים, ותפקידה של העבודה הסוציאלית בהם הוא להוות גוף מקצועי תומך, ולא גוף מוביל. בצוות רב-מקצועי מתקיימים זה בצד זה סוגים שונים של שיח מקצועי, ואלו עוברים רה-קונטקסטואליזציה שבמהלכה הם שומרים על מאפיינים מסוימים של אופיים המקצועי המקורי ומשנים מאפיינים אחרים (מנור-בנימיני, 2010; Linell, 1998). על רקע זה, ייתכן שהמקור להופעתו של העוני בתיאורי התפקיד הללו אינו דווקא בשיח המקצועי של מקצוע העבודה הסוציאלית, אלא בהשפעתו של השיח המקצועי הדומיננטי בקרב מקצועות ושירותים אחרים (רפואה וחינוך).

בחינה של תת-הנושאים שבאמצעותם בא עוני לידי ביטוי מעלה כי גם במקרים שבהם יש התייחסות כלשהי למצוקה כלכלית, היא לרוב לא ישירה, בעלת אופי צר ומצומצם, מבטאת תפיסה אפולטיט של מצב העוני ושל תפקיד העבודה הסוציאלית ביחס אליו, ואינה מעודדת "פרקטיקה מודעת לעוני", כפי שזו הוגדרה לעיל. לדוגמה, ההתייחסות לעוני בהתייחסות ל"דרי רחוב" בהגדרת אוכלוסיות מקבלי השירות בשלושה מסמכים המשתייכים לשירותי בריאות, מעידה על מודעות למצבם הייחודי של דרי הרחוב ולכך שלא ניתן לבחון, להעריך ולטפל במצב הבריאותי של אותם חולים מבלי להביא בחשבון את העובדה כי הם חסרי קורת גג קבועה ובטוחה. יחד עם זאת, ההתייחסות לדרי הרחוב, המהווים קבוצה קטנה בלבד בחברה הישראלית (כ-1,890 אנשים על פי דיווחי משרד הרווחה בשנת 2007, שיינטוך, 2008) המצויה במצב מצוקה קיצוני, מעידה על התעלמות גורפת מכך שמצוקה כלכלית משפיעה ביותר על מצבם של חולים, גם כאשר אינם דרי רחוב. לדוגמה, ניתוח עדכני של

ממצאי סקרי האוכלוסייה אשר בחנו מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל מצא כי 17% מכלל הנבדקים ויתרו על טיפול רפואי או על תרופות מרשם בשל מחירם, לפחות פעם אחת בשנת 2005, וששיעורי הוויתור גבוהים במיוחד בקרב בעלי הכנסה בחמישון התחתון (29%) וחולים כרוניים (21%) (גרוס, ברמלי-גרינברג ורוזן, 2007). במובן מסוים, ההתייחסות לעוניים של דרי רחוב בלבד, אשר יוצרת קישור בין עוני לבין אחד הביטויים הקיצוניים ביותר שלו, מחזקת את ההתעלמות מעוני כתופעה רחבה המשותפת למקבלי שירותי רווחה רבים.

תת-נושא נוסף שנמצא בהגדרת אוכלוסיית מקבלי השירות הוא "אבטלה". נדמה כי העובדה ש"אבטלה" נתפסת כגורם סיכון מעידה על מגמה הפוכה לכלל, שכן יש בה התייחסות לגורמים חברתיים-מבניים ולא אינדיבידואליזציה של מצבי הבעיה. אולם, לטענתנו, "אבטלה" מרמזת על מצב זמני, ורק באוכלוסיות מסוימות, ולאחר זמן היא מתקשרת לעוני. מכיוון שהשימוש ב"אבטלה" הופיע דווקא בתיאור התפקיד של "מרכז נושא משפחות במשבר ובסיכון גבוה", שאלו לרוב משפחות הסובלות מעוני ומצוקה מתמשכים ולא מאבטלה זמנית, אנו רואות בניסוח זה טשטוש של מרכזיותו של העוני בחיי האוכלוסייה.

במסמך אחד בלבד, המתייחס לעבודת "העובד/ת הסוציאלית/ת" במכונים להתפתחות הילד", מתוארת מצוקה כלכלית כנתון רקע שיש לו השלכות מגוונות על מצבם של הילדים. מסמך זה מעיד כי כאשר קיימת מודעות לעוני, העוני נתפס כנושא חשוב ורלוונטי שיש להתייחס אליו בתיאור התפקיד.

ההתעלמות מעוני בולטת גם בהתייחסות להערכה של מצב הפונה לקבלת שירות, אם כי יש לזכור כי רק ב-28% מכל המסמכים הופיעה בכלל דרישה לביצוע הערכה פסיכו-סוציאלית. בחינה של תת-הנושאים הנוגעים לעוני כאשר אלו מופיעים בהערכה, מעלה כי הם בעלי אופי מצומצם של בדיקת מצב כלכלי בלבד, ואינם מביאים לידי ביטוי את ההבנה המוטמעת בפרקטיקה מודעת לעוני, כי עוני הוא גורם מרכזי אשר מעצב חלק גדול מהיבטי החיים של מקבלי השירותים.

גם בחינה של מטרות ההתערבות ואופי ההנחיות לפעולה ביחס למצוקה כלכלית מעלה תוצאות דומות. ברוב תיאורי התפקיד אין כל התייחסות לשינוי מצב העוני כמטרה או הנחיה לפעולה. בחינת תת-הנושאים מעלה כי יש התייחסות למתן סיוע כספי (לקטינים בלבד), וכן לפעולות חשובות של עבודה עם אנשים החיים בעוני, כגון תיווך או סגור אישי וכן פיתוח מיזמים כלכליים. שלושת סוגי העזרה הללו – סיוע כספי, סגור אישי ופיתוח מיזמים כלכליים – יכולים להיתפס כמייצגים רצף בין עזרה מקומית וזמנית לפרט ועד שינוי מערכת, אולם מכיוון שכל סוג מופיע לא יותר מפעמיים וכלל הפעולות האלה מוזכרות בסך הכול בשישה תיאורי תפקיד, קשה להסיק מסקנות מההבחנות ביניהם. בדומה לנאמר לעיל, הופעות בודדות אלו של התייחסות ישירות לסיוע במצוקה כלכלית מעידות

על כך שבאופן פוטנציאלי אלו הן יכולות להיכלל בתיאורי התפקיד ובשיח המקצועי. היבטים אלו מלמדים כי תיאורי התפקיד שנבחנו במחקר זה מבנים את הפרקטיקה עם אנשים החיים בעוני כפעולה שהיא במהותה שמרנית, אינדיבידואליסטית וא-פוליטית לכאורה. היא כוללת בעיקר הכוונה לשינוי מקבלי השירות ומציבה את העובדים הסוציאליים כמי שאינם מבחינים באופנים המורכבים שבהם משפיע עוני על מציאות החיים וחוויות החיים באופן יום-יומי. הבנייה זו עומדת בסתירה למהותה של המחויבות של המקצוע לערכים של שוויון וצדק חברתי, ולפעולה עם ולמען מקבלי השירות.

מובן שאם אנשי המקצוע מעוניינים לראות בתיאורי התפקיד טקסטים בעלי תפקיד חינוכי, ההולם את הערכים המקצועיים, עליהם לפעול כדי לשנותם ולעצב אותם מחדש, באופן שיאפשר התפתחותה של עבודה סוציאלית מודעת לעוני. משימה זו יכולים לבצע הן הארגונים המקצועיים של הפרופסיה והן העובדים הסוציאליים השותפים בתהליכי הניסוח של המסמכים המתארים את תפקידם של העובדים הסוציאליים.

ממחקר זה, אשר בוחן את השיח הפנים-מקצועי של העבודה הסוציאלית כפי שהוא משתקף בתיאורי תפקיד רשמיים, לא ניתן להכליל על השיח הכללי בעבודה סוציאלית. כלומר, לא ניתן לטעון כי השיח הכללי של העבודה הסוציאלית משתיק עוני או מתעלם ממנו. המחקר אודות השיח המקצועי בעבודה סוציאלית בעולם ובישראל הוא מצומצם ביותר. אולם ממצאי מחקר זה הם חמורים דיים כדי להצביע על חשיבותם של מחקרי שיח שיטתיים בזירות נוספות, כגון שיחות בין עובדים לבין מקבלי שירות, דיונים, ישיבות צוות, תסקירים, דוחות סוציאליים, מאמרים, כנסים ועוד.

בנוסף, לא ניתן להסיק מממצאי מחקר זה אודות הפרקטיקה של עובדים סוציאליים, כפי שהיא מתבצעת בפועל, שכן זו לא נבדקה כלל במחקר זה. כלומר, לא ניתן לטעון שעובדים סוציאליים בישראל אינם עוסקים בפועל בהשפעותיו של עוני על חיי היום-יום של מקבלי השירותים ובהקלה של מצבי העוני. יש עדויות כי ההיפך הוא הנכון (Krumer-Nevo & Lev-Weisel, 2005). מובן שאם עובדים סוציאליים אינם מודעים לעוני בפרקטיקה שלהם בפועל, הדבר מעורר שאלה ומחייב שינוי. אולם, גם אם עובדים סוציאליים כן עוסקים בעוני בפועל, וההתעלמות מעוני מתקיימת רק בשיח, ואפילו אם רק בתיאורי התפקיד, חשוב מאוד לשים לב לאי ההלימה לכאורה בין הפרקטיקה לבין השיח. כל זמן שפרקטיקה מקצועית אינה מעוגנת בשיח, קשה, וכמעט בלתי אפשרי, לבחון או לשקול אותה. כדי לאפשר פרקטיקה מקצועית מודעת, אשר הולמת את ערכי המקצוע, יש צורך בשכלול השיח המקצועי מחד גיסא, ובהרחבת המחקר בתחום השיח המקצועי מאידך גיסא.

מקורות

- בר-צורי, ר. (2004). עובדים סוציאליים בישראל: סקירת התפתחויות בתחום בשנים 1990–2002. ירושלים: משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה.
- גרוס, ר., ברמליי-גריןברג, ש. ורוזן, ב. (2007). תשלומי השתתפות עצמית: השלכות על נגישות לשירותים ועל שוויוניות. *משפט ועסקים*, 197–224.
- דורון, א. (1989). לדמותה החברתית של העבודה הסוציאלית. *חברה ורווחה*, י, 170–178.
- וייס, ע. וגל, ג' (2001). העדפות מקצועיות של סטודנטים מתחילים לעבודה סוציאלית בישראל. *חברה ורווחה*, כא, 159–176.
- מנור-בנימיני, א. (2010). ניתוח שיח אתנוגרפי של צוות רב-מקצועי. בתוך: ל. קסן ומ. קרומר-נבו (עורכות), *שיטות לניתוח נתונים איכותניים* (עמ' 181–192). באר-שבע: הוצאת אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- סטריאר, ר. (2001). מהדרה למעורבות חברתית. *חברה ורווחה*, כא (2), 213–232.
- קטן, י. (2007). הפרטה חלקית של שירותי רווחה אישיים. בתוך: א. אבירם, א. ג' גל וי. קטן (עורכים). *מדיניות חברתית בישראל: מגמות וסוגיות* (עמ' 101–130). ירושלים: מרכז טאוב.
- קרומר-נבו, מ. (2006). נשים בעוני: סיפורי חיים: מגדר, כאב, התנגדות. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- קרומר-נבו, מ. וברק, ע. (2006). מחקר פעולה משתף: מערכת הרווחה מנקודת מבטם של צרכני שירותי הרווחה. *ביטחון סוציאלי*, 72, 11–39.
- קרומר-נבו, מ., וייס-גל, ע. ומוניקנדס, מ. (2008). עבודה סוציאלית מודעת לעוני: מסגרת קונצפטואלית להכשרה מקצועית. *חברה ורווחה*, כח (3-2), 177–202.
- רוזנפלד, י. מ. (1985). תחומה ומומחיותה של העבודה הסוציאלית. *חברה ורווחה*, ו, 119–130.
- רוזנפלד, י. מ. (1993). שותפות: קווים לפיתוח פרקטיקה של עבודה סוציאלית עם ולמען אוכלוסיות מובטות. *חברה ורווחה*, יג (3), 225–235.
- שיינטוך, ש. (2008). חיים בשוליים: מדיניות כלפי אנשים חסרי בית בישראל. אוחר מתוך אתר משרד הרווחה, 6 באוקטובר, 2009. <http://www.molsa.gov.il/NR/rdonlyres/9CBF46BE-AOE9-482F-2009-B5EC-E3D8C3AB1A07/7446/ShintoHomelesspolicy230908.pdf>
- Alcock, P. (1997). *Understanding poverty*. Basingstoke: Macmillan.
- Altheide, D. L. (1987). Ethnographic content analysis. *Qualitative Sociology*, 10, 65–77.
- Bisman, C. (2004). Social work values: The moral core of the profession. *British Journal of Social Work*, 34, 109–123.
- Bryman, A. (2001). *Social research methods*. Oxford, England: Oxford University Press.
- CASW (The Canadian Association of Social Workers) (2005). *Code of ethics*. Canadian Association of Social Workers.
- Cicourel, A. (1968). *The social organization of juvenile justice*. New York: Wiley.
- Craig, G. (2002). Poverty, social work and social justice. *British Journal of Social Work*, 32, 669–682.
- Davis, A., & Wainwright, S. (2005). Combating poverty and social exclusion: Implications for social work education. *Social Work Education*, 24, 259–273.
- Ducey, A. (2002). What is the use of job descriptions? Reflections from the health-care industry. *Working USA*, 6(2), 40–55.
- Gunnarsson, B. L. (1997). On the socio-historical construction of scientific discourse. In

- B. L. Gunnarsson, P. Linell, & B. Nordberg (Eds.), *The construction of professional discourse* (pp. 99-126). London: Longman.
- Gunnarsson, B. L., Linell, P., & Nordberg, B. (1997). Introduction. In B. L. Gunnarsson, P. Linell, & B. Nordberg (Eds.), *The construction of professional discourse* (pp. 1-12). London: Longman.
- Hall, C., Sarangi, S., & Slembrouck, S. (1997). Moral construction in social work discourse. In B. L. Gunnarsson, P. Linell, & B. Nordberg (Eds.), *The construction of professional discourse* (pp. 265-291). London: Longman.
- Harding, S., Ferguson, M., & Radey, M. (2005). Does poverty matter? An analysis of courses on poverty at the top 50 schools of social work. *Arete*, 28(2), 39-53.
- Haynes, D. T., & White, B. W. (1999). Will the real social work please stand up? A call to stand for professional unity, *Social Work*, 44, 385-391.
- Holsti, O. R. (1969). *Content analysis for the social sciences and humanities*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Howe, D. (1994). Modernity, postmodernity and social work. *British Journal of Social Work*, 24, 513-532.
- Huckin, T. N. (2002). Textual silence and the discourse of homelessness. *Discourse & Society*, 13, 3, 347-372.
- Hussein, T., & Huber, D. L. (2006). The CCMC's national study of case manager job descriptions: An understanding of the activities, role relationships, knowledges, skills, and abilities. *Lippincott's Case Management*, 11(3), 127-144.
- Iedema, R. (2005). The tension between professional and institutional discourse: An applied linguistic analysis of hospital communication. *Journal of Applied Linguistics*, 2, 243-252.
- Krumer-Nevo, M., & Lev-Wiesel, R. (2005). Students' attitudes toward clients with basic needs. *Journal of Social Work Education*, 41, 545-556.
- Limb, G. E., & Organista, K. C. (2003). Comparisons between Caucasian students, students of color, and American Indian students on their views on social work's traditional mission, career motivations, and practice preferences. *Journal of Social Work Education*, 39, 91-109.
- Linell, P. (1998). Discourse across boundaries: On recontextualizations and the blending of voices in professional discourse. *Text*, 18, 143-157.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. London: Polity Press.
- Mehan, H. (1979). *Learning lessons: Social organization in the classroom*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mishler, E. G. (1984). *The discourse of medicine: Dialectics of medical interviews*. Norwood, NJ: Ablex.
- Mitchell, T. R. (1982). *People in organizations*. New York: McGraw-Hill.
- Mumby, D. K., & Clair, R. P. (1998). Organizational discourse. In T. A. van Dijk (Ed.), *Discourse as social interaction, Vol. 2* (pp. 181-205). London: Sage.
- NASW (National Association of Social Workers) (1999). *Code of ethics*. Washington, DC: Author.

- Orcutt, B. A. (1996). Family treatment of poverty-level families. In F. J. Turner (Ed.), *Social work treatment: Interlocking theoretical approaches* (pp. 1088–1099). New York: Free Press.
- Parsloe, P. (1990). Social work education in the year 2000. *International Social Work*, 33, 13–25.
- Payne, M. (2002). The role and achievements of a professional association in the late twentieth century: The British Association of Social Workers, 1970–2000. *British Journal of Social Work*, 32, 969–995.
- Perry, R. (2001). The classification, intercorrelation, and dynamic nature of MSW student practice preferences. *Journal of Social Work Education*, 37, 523–542.
- Sidani, S., & Irvine, D. (1999). A conceptual framework for evaluating the nurse practitioner role in acute care settings. *Journal of Advanced Nursing*, 30, 58–66.
- Sinclair, J. M., & Coukthard, R. M. (1975). *Toward an analysis of discourse: The English used by teachers and pupils*. London: Oxford University Press.
- Specht, H., & Courtney, M. E. (1994). *Unfaithful angels: How social work has abandoned its mission*. New York: Free Press.
- Spiro, S. E., Sherer, M., Korin-Langer, N., & Weiss, I. (1997). Israel. In N. S. Mayadas, T. D. Watts, & D. Elliot (Eds.), *International handbook on social work theory and practice* (pp. 223–244). Westport, CT: Greenwood.
- Stenmark, D. (2000). Leveraging tacit organizational knowledge. *Journal of Management Information Systems*, 17(3), 9–24.
- Strier, R. (2009). Community anti-poverty strategies: A conceptual framework for a critical discussion. *British Journal of Social Work*, 39, 1063–1081.
- van Dijk, T. A. (1997). The study of discourse. In T. A. van Dijk (Ed.), *Discourse as structure and process, Vol. 1* (pp. 1–34). London: Sage.
- Vinton, L., & White, B. (1995). The “boutique effect” in graduate social work education. *Journal of Teaching in Social Work*, 11, 3–13.
- Vosler, N. R. (1996). Assessing family access to basic resources: An essential component of social work practice. In F. J. Turner (Ed.), *Social work treatment: Interlocking theoretical approaches* (pp. 1272–1284). New York: Free Press.
- Waldegrave, C. (2005). “Just therapy” with families on low incomes. *Child Welfare*, 84, 265–276.
- Walz, T., & Groze, V. (1991). The mission of social work revisited: An agenda for the 1990s. *Social Work*, 36, 500–504.
- Witkin, S. L. (1999). Editorial: Identities and contexts. *Social Work*, 44, 293–297.
- Weiss, I., Gal, J., & Cnaan, R. A. (2004). Social work education as professional socialization: A study of the impact of social work education upon the professional preferences of students. *Journal of Social Service Research*, 31, 13–31.
- Weiss, I., Spiro, S., Sherer, M., & Korin-Langer, N. (2004). Social work in Israel: Professional characteristics in an international comparative perspective. *International Journal of Social Welfare*, 13, 287–296.